

Leonard T. Hobhouse

U tekstu koji slijedi pokušat ću skicirati shemu historijskog progresa liberalnog pokreta. Pri tom ću pažnju usmjeriti uglavnom na one glavne točke toga razvoja koje su najviše udarale po starome poretku, ali i na fundamentalne ideje koje su usmjeravale razvoj toga pokreta.

1. Gradanska sloboda

I u logičnom i u historijskom smislu prva meta napada bila je arbitrarna vlast, pa je prva sloboda koju je trebalo osigurati bilo pravo djelovanja u skladu sa zakonom. Čovjek koji nema zakonskih prava naspram drugog, već o njemu potpuno ovisi, nije ništa drugo do rob toga drugoga. On je »bespravan«, lišen prava. U nekim barbarskim monarhijama takav sistem bespravljia ogledao se tokom vremena u odnosima podanika prema kralju. Dok su ljudi i žene u odnosu jedni naspram drugih mogli uživati određena običajna prava i pravo vlasništva, dotle su spram kraljeve volje mogli biti lišeni svega. Mada takve moći nije imao nijedan evropski monarh ili velikaš, to još ne znači da evropske vlade nisu u različitim vremenima i u različitim pravcima znale vršiti i takvu vlast koja u principu nije bila nimalo manje arbitrarna od spomenutih oblika. Tako, usporedo uz postojanje regularnih sudova prava koji propisuju posebne kazne za definirana krivična djela učinjena protiv čovjeka, i to u pravom propisanom suđenju, arbitrarne vlade pribjegavaju različitim ekstrajuridičkim oblicima, hapšenjima, zadržavanjima i kažnjavanjima, koji zavise od njihove volje i prohtjeva. Takav karakter ima kažnjavanje u »administrativnim« procesima u Rusiji, zatvaranje na osnovi *lettre de cachet* u Francuskoj pod starim režimom, sve egzekucije pod takozvanim opasnim stanjem kao i suspenzija raznih uobičajenih garancija neposrednog i nepristranog suđenja u Irskoj. Upravo je takva arbitrarna vladavina bila jedan od prvih ciljeva napada engleskog parlamenta u XVII stoljeću, a prva sloboda čovjeka kao pojedinca bila

je zajamčena najprije Peticijom o pravima, a kasnije i Habeas Corpus Actom. Taj prvi značajni korak za slobodu nije bio ništa drugo do zahtjev za pravom u stvarnosti. »Sloboda čovjeka pod vladom«, kaže Locke sumirajući u jednom poglavlju svu kontroverzu XVII stoljeća, »znači postojanje pravila pod kojim se živi, pravila koje će, doneseno od strane zakonodavne vlasti od strane svih u danom društvu biti smatrano zajedničkom.«

Prvi uvjet sveopće slobode jest mjera sveopćeg ograničenja. Bez takvog ograničenja neki ljudi mogu biti slobodni, drugi pak neslobodni. Jedan čovjek bio bi u stanju sve činiti po svojoj volji, dok bi drugi mogli raditi u skladu sa svojom voljom tek ako bi im tako što bilo dopušteno. Sagleđamo li problem s druge strane, vidjet ćemo da prvi uvjet slobodne vlade nije vlada koja je obilježena arbitrarnošću upravljača, već je to ona vlada koja je utvrđena pravnim pravilima kojima se podređuje i sam vladar. Ističemo da nema bitne antiteze između slobode i prava. Štoviše, pravo je bit slobode. Naravno, pravo ograničava pojedinca, u danom momentu i u danom pravcu ono je i suprotstavljeno slobodi pojedinca. No, isto tako, pravo ograničava druge da rade svojevoljno. Takvo stanje pojedinca oslobađa straha od arbitrarne agresije ili prinude, što je, nema sumnje, za pravo jedini put na kojem je moguće slobodu ostvariti za cijelu zajednicu.

Dakako, postoji jedna stvar koju, prešutno ugrađenu u ovu argumentaciju, ne smijemo mimoći. Pretpostavljajući da vladavina prava osigurava slobodu cijeloj zajednici, mi smo uzeli da je ona nepristrana. Ako postoji jedno pravo za vladu, s jedne strane, i drugo pravo za njezine podanike, s druge strane, jedno pravo za plemenitaše, a drugo pravo za građane, jedno za bogate, drugo za siromašne, onda pravo, razumije se, ne osigurava slobodu za sve. Prema tome, sloboda razumijeva jednakost. Zato *liberalizam* i traži onu proceduru koja će osigurati nepristranu primjenu prava. Zato je i postavljen zahtjev za nezavisnošću sudova koji bi trebali osiguravati jednakost između vlade i njezinih podanika. Odatle i zahtjev za ekonomičnim postupkom i dostupnim sudom. Odatle i abolicijska klasnih privilegija.¹ S vremenom će uslijediti i zahtjev za ukidanjem vlasti novca koji omogućuje angažiranje najvjekštijih zastupnika.

2. Fiskalna sloboda

Usko je vezano za pravnu slobodu pitanje fiskalne slobode, koje se veoma široko osjeća u svakodnevnom životu. Stuarti su u Engleskoj stvari doveli do usijanja upravo arbitrarnim oporezivanjima. George III je tom

1

U Engleskoj je tokom XVII st. »privilegija svećenstva« bila dobar izgovor za oslobađanje od kazne u velikom broju krivičnih djela. U to vrijeme svi oni koji su mogli čitati, mogli su zahtijevati privilegiju koja bi odgovarala prirodni povlastica za obravnanu klasu. Uvažavanje te sposobnosti

(čitanja), koja je s vremenom postala forma, bilo je ukinuto 1705. godine, mada su se plemići i svećenici u priznatim redovima još dugo mogli koristiti svojim pravima. Zadnji relikv privilegija bilo je uklonjen tek u XIX stoljeću.

nepogrešivom metodom u Americi također zamutio istu kašu. Neposredni uzrok francuske revolucije bilo je odbijanje aristokracije i svećenstva da snose svoj dio financijskoga tereta. Ipak, fiskalna sloboda podiže više pitanja nego juristička sloboda. To zato što nije dovoljno da porezi budu fiksirani pravnim pravilima i da pogađaju svakoga ili pak nikoga, ili da se oni mijenjaju iz godine u godinu ovisno o potrebama — radi se o ovome: dok drugi zakoni mogu ostati stabilni i nepromjenjivi na neodređeno vrijeme, oporezivanje mora, već po prirodi stvari, biti fleksibilno. Zapravo, to je više stvar egzekutive nego legislative. U fiskalnim stvarima sloboda pojedinca znači ograničenije izvršne vlasti, i to manje putem donesenih i pisanih zakona, a više direktnom i konstantnom kontrolom. Riječju, time se traži odgovorna vlada, i zbog toga smo češće imali priliku slušati parolu: »Bez predstavljanja nema oporezivanja«, a ne: »Bez predstavljanja nema zakonodavstva«. Odatle, od XVII stoljeća naovamo fiskalna sloboda je obuhvaćena onim što je kasnije nazvano politička sloboda.

3. Osobna sloboda

O političkoj slobodi bilo bi uputnije govoriti kasnije. No već na ovome mjestu možemo primijetiti da se toj slobodi može pristupiti na dva načina. Vidjeli smo da je vladavina prava prva stepenica prema slobodi. Čovjek nije slobodan ako je pod kontrolom drugog čovjeka — slobodan je tek onda kad je pod kontrolom principa i pravila kojih se drže svi članovi društva; zato je zajednica istinski gospodar slobodnog čovjeka. No ovdje se nalazimo tek na početku problema. Može li biti prava uz ponašanja kakvu su, recimo, bila nastojanja Stuarta da u svakoj prilici zaobiđu pravo, ili pak (1) ako stanje i ostvarenje prava ovisi o volji suverena ili nekakve oligarhije, i naposljetku (2) ako je sadržaj prava prema nekima ili čak prema svima nepravedan i opresivan, osim prema onima koji su stvaraoci takvoga prava. Prvo nas vraća problemu političke slobode, koji zasad ostavljamo po strani. Drugo otvara pitanja koja su nas veoma zaokupljala u velikom dijelu historije liberalizma, i da bismo uopće odgovorili na njih, moramo se zapitati: koji su se to oblici prava osjećali kao posebno ugnjetački i koliko je to nužno utjecalo na to da se sloboda traži ne samo putem prava, već i putem ukidanja lošeg prava i tiranske uprave.

Na prvom mjestu, postoji sfera osobne slobode, domena koju je, doduše, teško definirati, ali je ona u svakom slučaju arena najžešćih i najdubljih nesloga, strasti i osjećanja cijeloga čovječanstva. U samim temeljima leži sloboda misli — sloboda od inkvizicije u mišljenjima koje čovjek formira u vlastitoj savjesti², naime, unutar jednog jedinog prostora gdje

² Vidi interesantno poglavlje Faguetova *Liberalizma* koje pokazuje da je opći poklič o slobodnoj misli negirala svaka inkvizicija koja prisiljava čovjeka na tajne misli i kažnjava svakoga tko ne misli na njezin način.

pojedinaac i može vladati. No sloboda misli i ništa bez slobode da se ta mišljenja razmijene — u tom smislu misao je prije svega društveni produkt; sa slobodom misli združene su sloboda govora, pisanja, štampe, i miroljubivog razgovora. Ipak, ta prava nisu oslobođena poteškoća i dubioznosti. Naime, postoji točka u kojoj govor postaje naprosto neodvojiv od akcije i gdje sloboda govora može označavati i pravo na stvaranje nereda. Granice istinskoj slobodi nije lako povući ni u teoriji ni u praksi. One nas vode izravno prema nekoj od točaka u kojoj sloboda i poredak mogu biti u konfliktu, jer s tim se konfliktima mora računati. Mogućnosti sukoba nisu ništa manje ni u slučaju prava slobode vjeroispovijesti. Dakako, ni ta sloboda nije apsolutna. Nijedna moderna država ne bi tolerirala oblike vjerskih zajednica koje bi uključivale kanibalizam, prinošenje ljudskih žrtava i spaljivanje vještica. S prakticiranjem tih oblika — koji su, naravno, proistekli iz različitih primitivnih vjerovanja — prekinuli su civilizirani narodi odgovorni za upravu nad manje razvijenim rasama. Britansko je pravo priznalo poligamiju u Indiji, ali teško mi je i zamisliti da bi muhamedancu ili hindusu bilo dopušteno sklopiti dva braka u Engleskoj. To i zato što se bitka nije vodila za slobodu te vrste.

Zapitajmo stoga koje je pravo značenje religiozne slobode. Izvanjski, podrazumijevam da ona uključuje ne samo slobodu misli i slobodu izražavanja, već i pravo bogoslužjenja u svakom onom obliku koji ne vrijeđa druge ili pak ne vrijeđa javni poredak. Ovdje granicu treba postaviti određenom mjerom pristojnosti, i to tako da se postavljanje granica izvede na način da se nastoji izbjeći nepotrebno vrijeđanje drugih; mada je nesporno da se upravo tako mora postupati, i ovaj način ostavlja prostora za pritiske i pogrešna primjenjivanja. Za ovaj izvanjski smisao moramo ponovo primijetiti da zahtjev za vjerskom slobodom prelazi mjeru tolerancije. Vjerska sloboda je nužna sve dotle dok se smatra kažnjivim bilo koje drugo vjerovanje, kao što je, na primjer, slučaj s izbacivanjem iz službe ili iz učilišta. Na toj strani, opet, puna sloboda zahtijeva punu jednakost. Okrenemo li se prema unutrašnjoj strani, duh vjerske slobode počiva na koncepciji po kojoj se religija ljudi svrstava u njihove najskrivnije misli i osjećaje. Ona je najkonkretnija ekspresija čovjekova osobnog stava prema životu, njegovoj vrsti, svijetu, vlastitom porijeklu i sudbini. Nema istinske religije ako ona nije prožeta personalnošću; što se više religija priznaje kao spiritualnost, to se potpunije osjeća sva kontradikcija pokušaja da se religija nameće drugome. Pravo gledajući, taj je pokušaj ne samo nemoralan, nego i nemoć. Odatle i proistječe da je najveće zlo protiv istinskog vjerovanja pokušaj da se čovjek preobrati nekoj vjeri izvanjskim, mehaničkim putem. Takvi ljudi ne samo što nose laž u svojoj duši, nego žive u najvećem neznanju u pogledu prirode onoga što ih najdublje potresa.

No opet se saplićemo o neke poteškoće. Religija je nadasve osobna. Zar isto tako nije i eminentno društvena stvar? Što je u društvenom poretku vitalnije od vjerovanja u njemu? Ako u zatvor pošaljemo čovjeka zbog krađe otpadaka, što onda da radimo s onima za koje, po našoj svijesti i časti, znamo da korumpiraju srca ljudi vodeći ih možda u neizbježnu propast? Isto tako, što ćemo u ime slobode uraditi s ljudima čije propovijedi, ako dovode do čina, pridonose vraćanju na mučilišta i lomače? Dakle, još

se jedanput javlja poteškoća u razgraničenju onoga što se mora dobro provjeriti. Ja ću ovdje primijetiti da je naša praksa pronašla rješenje koje se u cijelosti ostvaruje jer u svojim temeljima nosi princip. Ono je pogodno kako za onoga tko vjeruje u Torquemadu, tako i za onoga tko vjeruje u Muhameda. Ali, isto tako, ono nije otvoreno za one koji bi provođenjem svojih pravila narušavali prava drugoga, odnosno koji bi isto tako narušavali javni red. Izražavanje je slobodno, bogoslužjenje je slobodno onoliko koliko je izraz osobne pobožnosti. Ako se time narušava sloboda, odnosno prava drugoga, vršenje religioznih radnji ne može uživati apsolutnu slobodu.

4. Društvena sloboda

Od spiritualnoga se okrećemo prema praktičnoj strani života. Na toj strani možemo primijetiti, prvo, da liberalizam ima posla s onim ograničenjima pojedinca koja proistječu iz hijerarhijskog ustrojstva društva, koje određene službe i poslove, naposljetku i samo pravo na obrazovanje, rezervira za ljude iz određenog sloja ili klase. U svom još izraženijem obliku to bi bio kastinski sistem, koji barata kako s religioznim ili legalnim, tako i s društvenim ograničenjima. U Evropi su postojali mnogi oblici takvog sistema. U planovima mnogih francuskih reformatora XVIII stoljeća postojao je monopol određenih korporacija na pojedina zanimanja. Postojala je rezervacija javnih službi i crkveni patronat nad onima koji su rođeni s rodoslovljem, kao što je postojao i mnogo suptilniji, svugdje prisutni duh klase koji je stvarao neprijateljsko raspoloženje prema svima onima koji su mogli i htjeli napredovati, taj je duh svoju materijalnu snagu našao u poteškoćama što su ih u toku školovanja imali oni koji su imali pameti ali nisu imali novca. To ne moram dokazivati, ali ću ipak istaknuti dvije stvari: (1) Ponovo ističem da je borba za slobodu, kad već jednom započne, istovremeno i borba za jednakost. Sloboda da se izabere i izuči neka profesija, da bi postala potpuna znači jednakost s drugima u mogućnostima da se izabere takvo zanimanje. U stvari, to je jedan među mnogim zahtjevima koji vodi liberalni pokret da podupire nacionalni sistem slobodnog obrazovanja, a to će činiti i ubuduće na istim osnovama. (2) Iako moramo inzistirati na pravima pojedinaca, društvena vrijednost korporacija, odnosno kvazi korporacija kao što su sindikati, ne može se nikako zanemariti. Iskustvo pokazuje nužnost nekih mjera kolektivne regulative u domeni industrije, ali i to da prilagođavanje takve regulative individualnoj slobodi uzrokuje ozbiljne teškoće principu. O tome ću govoriti u slijedećem odjeljku. No ovdje nas zanima još nešto. Potpuno je u duhu principa liberalizma da članstvo u korporacijama ne treba da ovisi o bilo kakvim hereditarnim kvalifikacijama, kao što ni primanje ne treba ometati nikakvim umjetnim zaprekama, pod čime ne razumijevam one zapreke koje su vezane za prirodu određenog posla, već isključivo one što su stvorene radi ekskluziviteta. Protiv takvih i sličnih restriktivnih metoda liberalni je stav jasan.

Na ovome mjestu također treba dodati da su restrikcije vezane uz spol u svakom smislu paralelne s restrikcijama vezanima uz pripadnost klasi. Nesumnjivo postoje poslovi za koje žena nije sposobna. No ako je tako, one se mogu isključiti i testom sposobnosti. »Otvorena vrata ženama« jedna je od velikih aplikacija onih »otvorenih vrata talentima«, pa je osiguranje i jednog i drugog načela sama esencija liberalizma.

5. Ekonomska sloboda

Osim monopola, industrija je u najranijim fazama modernog doba bila okovana restriktivnim zakonodavstvom različitog oblika, navigacijskim zakonima, carinama. Mada, carina nije prvenstveno opstrukcija slobodnog poduzetništva, ona je velik izvor nejednakosti između pojedinih trgovina. Fundamentalni efekt carina jest transfer kapitala i rada s robe na kojoj se na danom lokalitetu izvlači maksimalan profit na robu iz koje se izvlači manje, dok je gubitak potrošača kod nekih industrija nuspojava. I ovdje liberalizam napada opstrukciju i nejednakost. U mnogim je zemljama napad uspio zahvaljujući snižavanju lokalnih carina, kao i uspostavljanjem relativno velikih udruženja slobodne trgovine. Samo je Engleskoj — što se ima zahvaliti njezinoj prijašnjoj supremaciji u manufakturi — uspjelo potpuno nadvladati princip protekcionizma, mada je, s obzirom na našu zavisnost od stranih zemalja u pogledu hrane i sirovine za industriju, reakcija protekcionizma isto tako mogla izboriti i svoju posljednju privremenu pobjedu. Najupadljivija pobjeda liberalnih ideja ujedno je i jedna od najnepouzdanijih. To je u isto vrijeme borba za koju se liberalizam sprema ponovo boriti. U tom pravcu nema nesuglasnosti, nema unutar redova liberala kontrapokreta.

Slično je i s organiziranim restrikcijama koje se tiču industrije. Stare regulacije uopće nisu odgovarale uvjetima svoga vremena, ili se tokom XVIII stoljeća nisu primjenjivale, ili su bile formalno ukinute već u prvim godinama industrijske revolucije. Neko vrijeme činilo se da će potpuno nezavisna idustrijska poduzeća biti progresivna parola, i odjek te parole još je prisutan. Ipak, stare restrikcije nisu formalno otpale prije nove regulative. Uvjeti koje je proizveo novi tvornički sistem šokirali su javno mnijenje; kao i 1802., pronašli smo prve zakone iz duge serije zakona iz kojih je izvirao jedan industrijski kodeks koji će život radnika, kao i njegove odnose s poslodavcem, precizirati do u detalje. Već su prve korake toga pokreta mnogi simpatizeri liberalizma dočekali sa sumnjom i nevjericom. Intencija je, nema sumnje, bila zaštita slabije strane, no metoda je interferirala sa slobodom ugovaranja. Sada se sloboda zdravog odraslog pojedinca — mada su i veliki individualisti poput Cobdena priznali da sasvim drukčije stoji s djecom — pojavljivala zajedno s pravom zaključivanja takvih sporazuma koji ne samo što su na najbolji način odgovarali njegovim interesima, nego su razumijevali i pravo i dužnost određivanja svih onih tokova života za njega samoga. Slobodni ugovor i osobna odgovornost bliski

su samom srcu čitavoga liberalnog pokreta. Odatle i sumnje mnogih liberala u pravnu regulaciju industrije. Kako je vrijeme prolazilo, i najtvrdokorniji liberali ne samo što su prihvatili, već su i podupirali akcije prema proširivanju javne kontrole u industrijskoj sferi, kolektivnu odgovornost u stvarima obrazovanja, pa čak i takve korake kao što je pitanje prehrane djece, okučivanja industrijske populacije, briga o starima i bolesnima, priprema sredstava za regularno zapošljavanje. S te strane liberalizam kao da se morao definitivno vratiti svojem putu; to više moramo s mnogo brižljivosti dati odgovor na pitanje da li je preokret promjena principa ili njihovih aplikacija.

Usko vezana sa slobodom ugovaranja stoji sloboda udruživanja. Ako se čovjek s nekim drugim sporazumijeva na obostranu korist, onda se, sve dotle dok ne vrijeđaju treću stranu, može zaključiti da se oni očito mogu složiti da stalno djeluju zajedno u bilo koju svrhu i zajednički interes tim istim uvjetima. Prema tome, ti ljudi mogu osnivati udruženja. Pa ipak, u samoj je osnovi snage udruženja nešto što je posve različito od snage pojedinaca što ga sačinjavaju; jedino se pravnom pedanterijom može pokušati regulirati ponašanje industrije na principima koji odgovaraju odnosima između pojedinaca. Jedno udruženje može postati toliko snažno da predstavlja državu u državi, premda se takmičenje odvija u nejednakim uvjetima. Historija nekih revolucionarnih društava, nekih vjerskih organizacija, pa čak i nekih američkih trustova, može se uzeti kao dokaz kako ta opasnost nije imaginarna. Budući da udruženje prema drugima, pa čak i prema vlastitim članovima, može djelovati opresivno, funkcija liberalizma jeste da prije stane u zaštitu pojedinaca spram snage udruženja nego u zaštitu prava udruživanja od ograničenja toga prava zakonima.

Faktički, princip slobode reže krila i jednom i drugom, i takva se dvostruka aplikacija i te kako reflektirala u historiji. Emancipacija sindikata od 1824. do 1906. koja možda još nije dovršena, predstavljala je prije svega liberalni pokret zato što je sprega koja je bila u pitanju bila nužna kako bi se radniku osigurala jednakost u obraćanju spram poslodavca, i zato što se prešutne kombinacije poslodavaca, u stvari, neće nikada moći spriječiti zakonima. Nadalje, radi se o slobodarskom pokretu koji teži jednakosti. Na drugoj strani, ne može se predvidjeti opresivni kapacitet sindikata a da se samo na kapital, koji nesumnjivo može biti mnogo moćniji, gleda s nepovjerenjem. Ovdje, dakako, ne postoji konzistencija principa, mi samo ističemo stvarne razlike u okolnostima. Najzad, može se kazati da funkcija liberalizma nije toliko ostvarenje općeg prava slobodnog udruživanja koliko definiranje prava da se u svakom slučaju radi o ostvarenju maksimuma stvarne slobode i jednakosti.

6. Sloboda doma

Od svih asocijacija unutar države, minijturna zajednica obitelji je od najopćijih i svakako s najsnažnijom vitalnosti prema nezavisnosti. Auto-

ritarna država reflektirala se i u autoritarnoj obitelji, takvoj obitelji gdje je suprug unutar širokih limita bio apsolutan gospodar i žene, i djece, i imovine. Pokret oslobođanja sastoji se (1) u davanju ženi pune odgovorne individualnosti, sposobnosti da rukuje imovinom, da tuži i bude tužena, da vodi posao za vlastiti račun, i da uživa punu osobnu zaštitu protiv svog muža; (2) u uspostavljanju onakvog braka kakav predviđa i zakon — kao čisto ugovornog odnosa, ostavljajući sakramentalni aspekt braka propisima religije koju ispovjedaju stranke; (3) u osiguranju fizičke, mentalne i moralne brige prema djeci, i to osiguranjem one odgovornosti roditelja koji bi odgovarali u slučaju neizvršavanja svojih obaveza kao i osiguranjem javnog sistema obrazovanja i higijene. Prve dvije mjere dovoljno su tipični primjerci međuzavisnosti slobode i jednakosti. Treća se više drži socijalističkom nego liberalističkom tendencijom, mada faktički državna kontrola obrazovanja traži odgovore na neka pitanja o principu koji još nije potpuno riješen. Ako je, gledajući načelno, obrazovanje dužnost koju država ima pravo primijeniti, onda postoji kao, jedno kontrapravo, i pravo izbora profesija koje bi bile zapostavljene, no ni u teoriji ni u praksi taj način reguliranja još nije adekvatno determiniran. Ipak, volio bih posebno naglasiti da je generalna koncepcija države kao jednog nad-roditelja koliko liberalna, toliko i socijalistička. Ista je osnovica prava djeteta, njegove zaštite spram roditeljske nebrige, jednakosti i mogućnosti koje može tražiti kao odrasli građanin, njegova školovanja, da već sutra popuni svoje mjesto u društvenom sistemu, sada već kao odrasla osoba. Sloboda još jednom razumijeva kontrolu i ograničavanje.

7. Lokalna, rasna i nacionalna sloboda

Iz najmanje socijalne jedinice prelazimo na veće. Velik dio pokreta za oslobođenje bio je zaokupljen borbom čitavih naroda protiv vladavine stranaca, revoltom Evrope protiv Napoleona, borbom Italije za slobodu, sudbinom kršćanskih podanika u Turskoj, emancipacijom crnaca, nacionalnim pokretima u Irskoj i Indiji. Mnoge od tih borbi predstavljaju problem slobode u njezinu najjednostavnijem obliku. Često se i dugo postavljalo pitanje osiguranja osnovnih prava slabijoj strani; one koje to nije mnogo diralo prije da nemaju imaginacije nego li logike ili etike. Ipak, u pozadini nacionalnih pokreta izrasla su vrlo teška pitanja. Što to razlikuje narod od države? Koji oblik jedinstva on konstituira i koja su mu prava? Ako postoji irska nacija, postoji li ona u Ulsteru? Odnosno, ako Ulster predstavlja britansku i protestantsku naciju, što je s katolicima kojih je jedna polovica Ulstera? U nekim slučajevima praktične odgovore dala nam je sama historija. Tako su se, bar se tako čini, Francuzi i Englezi, uživajući prednosti odgovorne vlade, unatoč svadama i razlikama u pogledu religije, jezika i društvene strukture, spojili u kanadsku naciju. Historija je opravdala vjerovanje da postoji njemačka nacija, ali je isto tako prezrivo odbacila Meternichovo kazivanje da je Italija samo geografski pojam. Ipak, na

pitanje kako anticipirati historiju, koja prava priznati narodu u zahtjevu za samoodređujućim entitetom, već je teže odgovoriti. Nema sumnje da generalna tendencija liberalizma favorizira autonomiju, ali suočavanje s problemima podvrsta i složenosti grupa i grupa traži oslanjanje i na konkretno učenje iz historije kao i na praktična državnička uviđanja, a sve zato da bi se determinirale i zacrtale relacije autonomije.

Radi se, dakle, o iskustvenom testu koji je generalno primjenjiv. Tamo gdje je slabija nacija inkorporirana unutar veće ili jače, i gdje se vlada putem zakona koji su primjenjivi i za jedne i druge članove unije, i gdje oni realiziraju sve uobičajene principe slobode — takvo uređenje može najbolje odgovarati i jednima i drugima. No tamo gdje tom sistemu ne ide, u stvari tamo gdje je vlada primorana služiti se i izvanrednim zakonskim ovlaštenjima, odnosno kada ona deliberalizira vlastite institucije, stvar je više nego ozbiljna. U takvim okolnostima i najliberalnija demokracija održava sistem koji mora potkopati vlastite principe. Herbert Spencer je zabilježio da je asirski osvajač, prikazan na bareljefu kako vodi zarobljenika privezanog konopcem, također bio vezan istim konopcem. Jedan gubi svoju slobodu za sve ono vrijeme dok drugi posjeduju moć.

Slična pitanja tiču se i rasnog problema, koji mnogi ljudi pogrešno brkaju s nacionalnošću. Sve dotle dok postoji briga o elementarnim pravima, nema potrebe pitati kakav je stav liberalizma. Kada se politička vlast, koja bi trebala da garantira takva prava, suoči s tim problemom, onda se pojavljuju faktična pitanja. Da li je crnac, recimo Kafir (pripadnik južnoafričkog ogranka rase Bantu, što je i jezik tog naroda, op. prev.), mentalno i moralno sposoban za samovladu, odnosno da sudjeluje u upravljanju svojom državom? Afirmativan odgovor počiva na iskustvu kolonija na Capcu. Američko iskustvo s crncima daje nam, bar je takvo moje mišljenje, mnogo nesigurniji odgovor. Varljiva ekstenzija prava bijelaca na crne ljude možda je najpogodniji način da se unište crni ljudi. Uništavanje plemenskih običaja uvođenjem koncepcije individualnog vlasništva, slobodno raspolaganje zemljom i slobodna prodaja alkohola možda su najspretnije metode eksproprijatora. Kad je riječ o odnosima sa slabijim narodima, možemo kazati da je posrijedi atmosfera izopačena neiskrenom upotrebom slatkorječivih fraza. Tako, ako se govori o jednakosti podrazumijeva se, u stvari, agresija zakonskim sredstvima. Ako se govori o starateljstvu, ispada da se radi o brizi da se naključka gusan. U takvoj atmosferi najsigurniji je put da se uz pomoć principa i dedukcija usredotočimo na dijelove stvari, te da u bilo kojem dijelu svijeta podupremo svaku metodu koja »obojene« uspješno štiti od nasilja, biča, eksproprijacije i alkohola; iznad svega, i to sve dotle dok traje takvo stanje, »obojenoga« treba čuvati od samog bijelog čovjeka. Sve dotle dok bijeli čovjek ne nauči do kraja upravljati vlastitim životom, najbolja od svih mogućih stvari koju može učiniti za crnog čovjeka jest da ga pusti na miru. U tom pravcu, dani još konstruktivnijeg liberalizma tek treba da dođu.

8. Međunarodna sloboda

Ako je ne-uplitanje najbolja stvar za barbare, mnogi su liberali mišljenja da je upravo to ne-uplitanje vrhunska mudrost uopće u međunarodnim odnosima. O tome ću govoriti na drugome mjestu. Ovdje ću uglavnom naglasiti ovo: (1) esencija liberalizma nalazi se u protivljenju upotrebi sile koja je temelj svake tiranije. (2) Jedna je od praktičnih nužnosti liberalizma da se odupre tiraniji naoružanja. Ne mora se ta oružana sila okrenuti direktno protiv slobode, kao što se dogodilo u Rusiji, jer na primjeru zapadne Evrope vidimo da postoje mnogi suptilniji oblici u kojima militaristički duh, izjedajući slobodne institucije, apsorpira sve one javne izvore koji služe unapređivanju civilizacije. (3) Proporcionalno porastu slobode u svijetu, postat će beznačajna upotreba sile. Nema svrhe upotreba agresije ako to, u ovom ili ovom vidu, nije pitanje nacionalne subjekcije.

9. Politička sloboda i narodna suverenost

Ispod svih pitanja o pravu leži pitanje kako da se prava osiguraju i postignu. Jačajući odgovornost egzekutive i legislative jedne zajednice? Mada odgovor može biti općenit, on indicira jednu od linija veze između opće teorije o slobodi i doktrine o općem pravu glasa te suverenosti naroda. Odgovor, svakako, ne pronalazi sve mogućnosti slučaja. Narod u cjelini može ne voditi računa o svojim pravima, kao što može biti i nesposoban da njima rukovodi. Ljudi mogu biti natjerani na osvajanje drugih, eksproprijaciju bogatih, odnosno na bilo koji oblik kolektivne tiranije ili ludosti. Potpuno je moguće, sa stajališta opće slobode i društvenog napretka, da ograničeno pravo glasa daje bolje rezultate nego u slučaju da to isto pravo bude neograničeno. Čak se i u ovoj zemlji zastupa shvaćanje da je proširivanje prava glasa iz 1884. godine jedno vrijeme tendiralo blokiranju razvoja slobode u raznim njezinim pravcima. Na kojoj onda teoriji počiva princip narodne suverenosti, odnosno koji su to okviri koji se smatraju održivima za taj princip? Da li se radi o dijelu općeg principa slobode i jednakosti, ili se tu radi i o nekim drugim idejama? Trebalo bi, svakako, odgovoriti na ta pitanja.

U sumarnim crtama dosada smo iznijeli glavne faze liberalnog pokreta — među ostalim primijetili smo, kao prvo, da je taj pokret sukladan životu. On se bavi pojedincem, obitelji i državom. U istom smislu pokret se dotiče industrije, prava, religije i etike. Ne bi bilo teško, da to prostor dopušta, ilustrirati njegov utjecaj u literaturi i umjetnosti, opisati sukobe s koncepcijama, neiskrenostima i patronatstvom, kao i borbe za slobodno samoizražavanje, realnost, za umjetničku duševnost. Liberalizam je svugdje penetrirajući element životne strukture suvremenog svijeta. Drugo, liberalizam je efektivna historijska snaga. Ako njegov učinak još nigdje nije kompletan, gotovo je sigurno da svugdje napreduje. Moderna država, ona-

kva kakvu je vidimo mi u Evropi, bez Rusije, to znači britanske kolonije, Sjeverna i Južna Amerika, rusko carstvo i cijeli azijski kontinent, staro je autoritarno društvo u većem ili manjem stupnju modificirano apsorpcijom liberalnih principa. Treće, u skladu s principima, prepoznali smo liberalizam u svakom dijelu pokreta, označavajući ga pokretom oslobođenja, uklanjanjem opstrukcija, otvaranjem kanala za protok slobodne i spontane vitalne aktivnosti. Četvrto, vidjeli smo da je u velikom broju slučajeva ono što se jednom prikazuje kao pokret za slobodu u drugom slučaju borba za jednakost, tako da se uzajamnost tih principa može uvažavati. Napokon, s druge strane, vidjeli smo da postoje brojni slučajevi po kojima egzaktna definicija slobode te precizno značenje jednakosti ostaje skriveno, te se sama po sebi nameće daljnja razrada tih pitanja. Štoviše, mi smo liberalizam uglavnom sagledavali u njegovu ranijem i naglašeno negativnom aspektu. Sagledavali smo liberalizam kao snagu koja djeluje unutar starog društva, modificirajući ga oslobađanjem od obaveza koje su njegove strukture saplele nad aktivnostima ljudi. Još se moramo zapitati da li je uopće moguće i koja bi se to konstruktivna društvena shema dala formirati na principima liberalizma; kako da se principi slobode i jednakosti prikažu što potpunije i koje su metode njihove primjene? Problem narodne suverenosti zaslužuje istu pažnju. Prema tome, ono što moramo učiniti jasno smo izložili. Moramo doći do samih temelja liberalizma kako bismo razmatrali oblik strukture koja bi se izdigla na tako otkrivenoj osnovi. Mi ćemo se približiti odgovoru trasirajući historijsko kretanje liberalne misli kroz određene, jasno uočene faze razvoja. Vidjet ćemo kako su naznačene probleme kritizirali produktivni mislioci, ali i to kako su parcijalna rješenja stvarala prilike za dublja istraživanja. Imajući na umu aktualno stanje ideja, moramo pronaći ne samo centar i srce liberalizma, nego i koncepciju bitnih elemenata liberalnog učenja kao konstruktivne društvene teorije. Tu ćemo koncepciju onda primijeniti na teža pitanja naše suvremenosti, politička i ekonomska; tako ćemo na kraju biti u stanju procijeniti sadašnju poziciju liberalizma kao žive snage suvremenog svijeta, ali i mogućnosti transformacije ideala tog pokreta u stvarnost svijeta.

prijevod: Arsen Bačić